

Jernej Prodnik

Kirn, Gal (ur.): Postfordizem: razprave o sodobnem kapitalizmu.
Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične
študije, 2010.
300 strani, (ISBN 978-961-6455-60-2), 12,00 evrov

Zbornik besedil o postfordizmu, ki ga je uredil Gal Kirn, izhaja iz 8. letnika Delavsko-punkerske univerze (DPU); časovno torej sega v leto 2004, ko je potekala serija predavanj in razprav na to tematiko. Morda celo boljši opis dvanajstih besedil domačih in tujih avtorjev nudi podnaslov zbornika – *razprave o sodobnem kapitalizmu*, saj so prispevki v večini usmerjeni onkraj še vedno aktualnih tematizacij postfordizma, ki pa so izhodiščno vendarle največkrat usmerjene ožje, (predvsem) na produkcijski proces in spreminjanje režima kapitalistične akumulacije. Besedila so poleg uvodnih dveh poglavij, predgovora Gala Kirna in kontekstualizacije postfordizma Igorja Pribca, razdeljena v dva sklopa, *teoretske pozicije* in *teoretske rabe postfordizma*, a razdelitve ne gre jemati preveč strogo, saj bi nekatera poglavja vsebinsko lahko uvrstili kamorkoli. Kot je zapisal urednik, gre knjigo »brati predvsem kot poskus kritičnega spoprijema s teorijami postfordizma in njihovim ravnanjem z gradivi in ključnimi koncepti« (str. 9). To pa hkrati pomeni, da zbornik ne nudi res podrobnega vpogleda v že obstoječe razprave o postfordizmu, manko, ki se v prvi vrsti kaže v precejšnjem ignoriranju zelo razvejane regulacionistične šole, ki od sredine sedemdesetih let prejšnjega stoletja nudi enega bolj konsistentnih marksističnih pristopov h kritiki politične ekonomije. Poleg italijanskega kritičnega (post)operaizma, pristopa, ki ga v zborniku zastopata Sandro Mezzadra (ukvarja se z inovativnimi praksami in avtonomnostjo migracij) in Sergio Bologna (opozarja na ključno vlogo pravne narave razmerja med delavcem in delodajalcem), je regulacionizem nudil tudi glavni vir razprav o postfordizmu.

A manj pomembno od tega, kaj ob množici možnih izhodišč in teorij manjka, je prisotnost nekaterih pavšalnih kritik, za katere bi morda res bilo bolje, da bi jih pozabili. Gorazd Kovačič si tako v prispevku, ki izhaja iz teorije Hannah Arendt, privoši kar precej spodrsrljavev, ki nakazujejo, da kritiziranih avtorjev morda ne pozna niti površinsko, kaj šele poglobljeno. Tako ni povsem jasno, prek katerih kriterijev v kategorijo socialističnih (?) teoretizacij postfordizma uvršča (post)operaizem, saj ne utemeljuje niti te pripombe niti očitka, da ti avtorji ostajajo v produktivistični paradigmi. Arendtovski poizkus, da bi šel prek Marxa, izzveni precej v prazno, med drugim tudi zato, ker ne poizkusi iti še onkraj Arendtove in njene zgodovinske pogojenosti. Za ovržbo Kovačičevih predpostavk k sreči ni treba daleč; le poglavje za njegovim namreč Katja Diefenbach v zelo dobri analizi (post)operaistične teoretske paradigme, biopolitičnega dela in potencialnih omejitev tega pristopa ugotavlja, da »italijanski operaizem zaznamuje dejstvo, da kritizira realni socializem, predvsem njegov produktivizem, v okvirih realnosti« (str. 54). Potencialno še bolj nenavadne so Kovačičeve ugotovitve v primeru, da ima s produktivizmom v mislih produkcijski proces in delo v kapitalizmu, ki je zares preokupacija (post)operaizma, kar pove že njegovo ime, prav tako pa tudi drugih postfordističnih teoretizacij. Potemtakem namreč ugovarja samemu predmetu raziskovanja teh avtorjev ... In to v zborniku o postfordizmu? Očitek bi bil podoben, kot če bi za enega od argumentov proti Marxu uporabljali njegovo ukvarjanje s kapitalizmom.

Ena izhodiščnih knjig za predavanja DPU in besedila nekaterih avtorjev je bila »Slovnica množstva« Paola Virna, ki se pogosto dojema kot eno pomembnejših del na področju politične teorije. A zdi se, kot da je bistvo njegovih predpostavk med avtorji večkrat ostalo zgrešeno. Ključna sprememba, ki se zgodi s prehodom v postfordizem, zanj namreč ni osredotočenost na glas in govor, kot na primer ocenjuje Ciril Oberstar v besedilu »Mutci, akuzmatiki in govorci postfordizma«, v katerem se osredotoča na povezavo med filmsko industrijo in spremembami

v produkciji. Sposobnost govora je namreč za Virna inherentna lastnost človeške živali, kar človeka ločuje od *drugih* živali; generična (!) sposobnost *govora* torej nima toliko opravka s samim *glasom* kot z bistvom človekove narave, njene nedefiniranosti in odsotnosti. Prav na tej točki pa je za Virna prišlo do ključnega preloma na prehodu v postfordizem: delavec ni več človeški avtomaton (fordizem), ampak kapitalizem neposredno izkorišča njegovo potencialnost in fleksibilnost, lastnosti, ki jih stroji ali žival nimata. Ta biološka konstanta je za Virna v resnici predpostavka družbene ontologije, svoja izhodišča pa neposredno navezuje tako na virtuoznost kot na *general intellect*. Omeniti velja, da za nazadnje omenjeni koncept poudarja, da z njim *nima* v mislih vsega akumuliranega znanja preteklih obdobj (npr. v strojih), kot so ga večkrat interpretirali, ampak, nasprotno, skupek znanj in zmožnosti, ki so značilne le za človeka kot posebno vrsto (že v začetku devetdesetih pozove k drugačnemu tolmačenju in kritiki Fragmenta o strojih, iz katere izhaja *general intellect*); če je Marx *general intellect* identificiral s fiksnim kapitalom, Virno opozarja, da se izraža v živem delu.

Določena diskrepanca med kakovostjo prispevkov nekaterih domačih avtorjev, ki se povečini ne ukvarjajo primarno s temi vprašanji (Zdravko Kobe v solidnem prispevku zato opozarja, da gre za serijo zunanjih opazanj), in prispevki gostujočih, večinoma svetovno uveljavljenih avtorjev na svojih področjih (eden izmed njih je Ranciere, čigar besedilo je mogoče uvrščati v okvir širših razprav o ideji komunizma, ki v zadnjem času poteka na levi), je razumljiva, poleg tega pa morebitne šibkeješi plati zbornika nikakor ne znižujejo signifikance njegovega izvirnega prispevka k širšim mednarodnim razpravam o politično-ekonomskih transformacijah; od domačih avtorjev to še posebej velja za prispevka Rastka Močnika in Gala Kirna, ki sta najboljšeješa v knjigi. V prispevku »Delovni razredi v sodobnem kapitalizmu« Močnik sledi transformacijam od industrijskega kapitalizma in fordistične politične organizacije do uveljavljanja informacijskih in komunikacijskih tehnologij, kjer hegemonsko vlogo prevzema kognitariat, ki pa še ni bil sposoben konstituirati politične sestave v obstoječih zgodovinskih razmerjih. Ker obe delavski skupini družbi podrejenost kapitalu, le da sta podrejeni različno, se mu zdita potrebna preseganje tega ločevanja in skupna konstitucija v delavski razred. Za to pa bo moral kognitariat znanje, ki streže potrebam kapitala, po njegovem prenesti na raven teorije, ki je v konfliktih strukturnih razmerah zmeraj kritična politična praksa, usmerjena v kritiko politične ekonomije, v analizo zgodovinske faze kapitalizma. Ob navezovanju na domače razmere Močnik opozarja tudi na svetovni vzpon rentniškega kapitalizma, pri katerem gre za *predkapitalistični* način prisvajanja presežne vrednosti, upravičenost do dobička pa naj bi bila lastnikom dana že zgolj s pravnim odnosom lastništva kapitala. Po njegovi oceni je bil – zgodovinsko gledano – eden ključnih procesov prenos odločanja od *stakeholderjev* (delavci) k *shareholderjem* (delničarji in lastniki, kasneje tudi menedžerji), s čimer se je v kombinaciji s financiacijo kapitala podjetniška tveganja preneslo na delavce. Ker v liberalni ideologiji pride do vpeljave tržnih odnosov kot edine oblike družbenih odnosov na vse ravni življenja, sta delavka/-ec prisiljena, da postaneta podjetnika samega sebe. A istočasno te političnoekonomske spremembe za Močnika pomenijo, da kapitalistični razred ni več potreben, prav tako pa ni več razlogov za obstoj kapitalizma. Kirn v svojem prispevku po drugi strani izhaja iz jugoslovanskega samoupravljanja. Ključna težava te ideologije in končnega neuspeha jugoslovanskega projekta po njegovem izhaja iz študij mladega Marxa, na katerega sta se opirali tako trda komunistična linija kot disidentje (praxis), oboji pa so kot ključno težavo prepoznali delitev dela, katere rezultat naj bi bili alienacija in reifikacija. Z ukinjanjem delitve dela naj bi tako bila odpravljena tudi odtujitev, samoupravljaivec, ki postane nosilec vseh strukturnih mest v družbi, pa bi v socialistični družbi zaživel zares srečno življenje. Težava je, da v Jugoslaviji v resnici ni prišlo do odprave eksploatacije in meznega dela, ampak kvečjemu do redistribucije presežne vrednosti in posledično »le« večje socialne pravičnosti jugoslovanske družbe. Ključna točka besedila je povezovanje postfordističnih teženj in ideologije samoupravljanja, kjer po mnenju Kirna obstajajo številne vzporednice, saj sta oba usmerjena v humanistični ideal generičnega človeka,

pri čemer uvajata nove oblike (samo)eksploatacije, kot sta kooperacija in odločanje. Kirnovo besedilo gre brati kot pomembno dopolnilo k obstoječim interpretacijam razpada Jugoslavije, zbornik pa kot nujno potreben prispevek h kritičnim analizam družbenih sprememb.

Tit Neubauer

Tomaž Deželan: Nasproti evropskemu federalizmu?: evolucije ideje državljanstva od mestnih republik do federalne države in konfederalnih struktur. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV (knjižna zbirka politika), 2010.

179 strani, (ISBN 978-961-235-417-6), 19,00 evrov

Poglavitni namen monografije *Nasproti evropskemu državljanstvu* je identificirati determinante državljanstva, ki so skozi zgodovino vplivale na subjekte/posameznike političnih skupnosti, ter tako pridobljene ugotovitve uporabiti kot orodje refleksije postnacionalnih konceptov in manifestacij državljanstva. Kot ugotavlja avtor, je izgradnja politične skupnosti in državljanstva EU svojevrstno delo v teku, kar ga vodi, da monografijo zaključi z odprtim koncem (str. 11), saj je v skladu z izbranim evolutivnim pristopom monografija razdeljena na uvodni konceptualni poglavji, šest vsebinskih poglavij, ki slikajo koncept v različnih zgodovinskih obdobjih (antika, srednji vek, renesansa, obdobje moderne države, postmoderni kontekst ter obdobje evropske integracije), ter zaključni razmislek, ki pa, kot rečeno, ne pomeni sinteze ugotovitev, temveč zgolj naslavlja in za nadaljnjo razpravo odpira številna relevantna vprašanja.

V uvodnih poglavjih se avtor posveti znanemu razmisleku o pomenu in definiranju koncepta državljanstva, kar je – če sprejmemo tezo, da so koncepti zgolj orodje spopadanja z realnostjo in da kot taki ne morejo biti ne pravilni ne napačni (glej van Hoensbroek 2007) ter kot taki tudi ne uokvirjeni in kategorizirani – precej nevhvaležna naloga. Avtor tudi ugotavlja, da državljanstva ne moremo in ne smemo vrednotiti kot inherentno dober fenomena. Pri tem se opre na »diapazon nedemokratskih ureditev« (str. 22), pri čemer pa zapostavi razmislek o tem, da se državljanstvo tudi v prevladujočih liberalno-demokratskih ureditvah in skupnostih največkrat izgrajuje kot izključujoč koncept, ki se permanentno tvori in ohranja prek vzpostavitve identitet in odnosov do drugega.

V nadaljevanju je vprašanje državljanstva predstavljeno kot polje analize, ki je znanstveno in javno-politično relevantno pridobilo v zadnjih dveh desetletjih, predstavljena so razmišljanja različnih avtorjev o razlogih za t. i. revitalizacijo koncepta državljanstva. Med njimi glavno vlogo igrajo vsakokratni politični dogodki – od vzpona liberalno-demokratskega modela socialne države v obdobju po drugi svetovni vojni (Marshall), prevladujoče teorije neoliberalizma in spremljajočega individualizma v osemdesetih letih 20. stoletja (Janoski) do pojava globalizacije ter z njo pojemajoče avtoritete in krizne narave nacionalne države (Heater).

Na podlagi delitve evolucije državljanstva na dve liniji, starogrške konceptualizacije, katere značilnosti sta aristotelovski *zoon politikon* in opredelitev državljanstva kot naravnega fenomena ter rimske – *legalishomo* – pravne koncepcije državljanstva, avtor oblikuje temeljni nastavek razmišljanja o evolutivni logiki razvoja državljanstva skozi zgodovino. Pri obravnavi starogrškega državljanstva avtor v lastništvu dela javne zemlje špartanskih državljanov prepozna zametke socialnega državljanstva (str. 35), kar je glede na ugotovitve, da so državljani v špartanski skupnosti predstavljali ozko in maloštevilno družbeno in vojaško elito, ki si je, kot ugotavlja avtor sam, ravno skozi tovrstne procese zagotavljala predpogoje za ohranjanje statusa, nekoliko paradoksalno.